

**ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ
ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ**

1. Ηεργαμηνὰ φύλλα χειρογράφων κωδίκων τοῦ 8ου-13ου αἰώνα ἰδιωτικῆς συλλογῆς

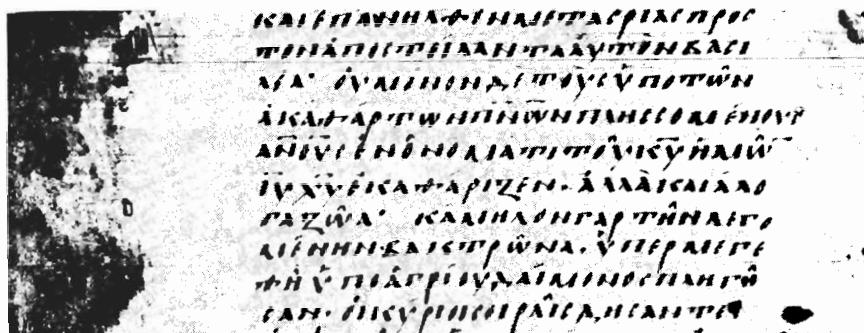
Τὸ Δεκέμβριο τοῦ περασμένου χρόνου ἔπεσαν στὰ χέρια μου περγαμηνὰ σπαράγματα χειρογράφων, τὰ δόποια ἀνήκουν στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ Ἀλεξάνδρου. Ὁ παραπάνω ἱερωμένος, σεβαστὸς φίλος, εὐγενικὺ μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ τὰ μελετήσω καὶ νὰ προχωρήσω στὴν παρουσίασή τους. "Οπως θὰ φανεῖ, πρόκειται γιὰ δύο περγαμηνὰ φύλλα μεγαλογράμματης γραφῆς τοῦ 8ου-9ου αἰ. καὶ γιὰ πέντε περγαμηνὰ φύλλα μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 10ου-13ου αἰ.: δῆλα μαζὶ προέρχονται ἀπὸ τέσσερα διαφορετικὰ χειρόγραφα¹.

a. Δύο φύλλα μεγαλογράμματης γραφῆς τοῦ 8ου-9ου αἰ.

Διαστάσεις φύλλων $16,7 \times 21,9$ ἑκ., διαστάσεις γραμμένης ἐπιφανείας 10×18 ἑκ. περίπου· τὰ φύλλα ἔχουν ἀποκοπεῖ στὴν ἄνω ὅα, στὸ ὑψος τοῦ πρώτου στίχου, μὲ αἰχμηρὸ ἀντικείμενο, ἔτσι ποὺ τὸ ταρινὸ ὑψος τῶν φύλλων νὰ ὑπολείπεται κατὰ 3 ἢ 4 ἑκ. τοῦ ἀρχικοῦ. Διακρίνονται εὐκρινέστατα οἱ χαρακώσεις, 30 δριζόντιες καὶ 4 κάθετες, ἀνὰ δύο δεξιὰ καὶ ἀριστερά, σὲ ἀπόσταση 0,6 ἑκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ κάθετες ἐσωτερικὲς χαρακώσεις ἀπέχουν 9,3 ἑκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ἐξωτερικὲς 10,5 ἑκ.. Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις συνήθως ἔχουν ὑψος 0,6 ἑκ., καὶ ἡ γραφὴ σπάνια ξεπερνᾷ τὸ πλαισίο ποὺ δρίζει καὶ ἡ δεύτερη κάθετη γραμμὴ τῆς χαράκωσης στὸ δεξιὸ περιθώριο. Τὸ κείμενο ἀρχίζει στὰ ἀριστερὰ πάντοτε ἀπὸ τὴ δεύτερη γραμμὴ τῆς χαράκωσης· στὸ μεσοδιάστημα (ἀνάμεσα στὶς δύο κάθετες χαρακώσεις στὰ ἀριστερά) καλλιγραφεῖται στὸ φ. 1^ῃ ἔνα Π, στὸ φ. 1^ῃ ἔνα Δ, στὸ φ. 2^ῃ ἔνα Η καὶ στὸ φ. 2^ῃ ὁ Ο (τὰ δόποια, ἃς σημειώθει, εἶναι ἀπλὰ ἀρχικὰ λέξεων, δχι ἀρχικὰ παραγράφων). Τὸ χρῶμα τῆς μελάνης σήμερα εἶναι ἀνοιχτὸ καστανό.

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀναμφισβήτητο παλαιογραφικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ μᾶς κινεῖ στὴ μελέτη τῶν περγαμηνῶν φύλλων, ἡ παρουσίασή τους πιθανότατα θὰ ὀδηγήσει στὸν ἐντοπισμὸ τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὰ δόποια προέρχονται (ἄν γιὰ καλὴ μας τύχη σώζονται) καὶ στὴν ἐπανατοποθέτηση τῶν φύλλων στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ποὺ εἶναι καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ σημειῶντος τους κτήτορα.

Τὰ δύο περγαμηνὰ φύλλα, ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας, ἔχουν ἀποσπάσθει ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κάποιου τετραδίου· ἔτσι, ὥν τὸ τετράδιο ἦταν 16/λιδο, τὸ σημερινὸ δίφυλλο θὰ ἀντιστοιχοῦσε στὰ φύλλα 4 καὶ 5 τοῦ τετραδίου.

Eἰκ. 1. Δεῖγμα γραφῆς ἀπὸ τὸ δίφυλλο τοῦ 8ον-9ον αἰ.

Στὴ διαπίστωση ἀντὴ μᾶς ὁδηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενο τοῦ φ. 1^ν συνεχίζεται ὁμαλὰ στὸ φ. 2^τ, δῆπος καὶ τὸ ὅτι ἡ σιμείωση στὴν κάτῳ ὥα τοῦ φ. 1^ν συνεχίζεται καὶ καλύπτει καὶ ἔνα μέρος ἀπὸ τὴν κάτῳ ὥα τοῦ φ. 2^τ. Τὰ τέσσερα φφ. μᾶς διασώζουν τμῆμα πιθανότατα ἀπὸ βίο, ἄγνωστο ποιοῦ, ἀγίου: («ἄρχοντας τῆς Παλαιστίνης δοθῆναι καὶ σὺν θεμαβερήδων» — «μόνος δὲ δι μακάριος ὑπολειφθεὶς ἀπήντησεν αὐτῇ καὶ ἐλάλησεν αὐτῇ συ»). Σὲ πολὺ νεώτερα χρόνια μὲ μικρογράμματη γραφή, καὶ ἀπὸ δύο τουλάχιστον χέρια, γράφηκαν οἱ σημειώσεις ποὺ συναντοῦμε στὸ περιθώριο καὶ στὶς ὕσει τῶν φφ.: ἔνα χέρι γράφει στὸ ἀριστερὸ περιθώριο τοῦ φ. 1^ν, μὲ μαύρη μελάνη: «ἔγω εἰμὶ τὸ ἀλφα καὶ ω» (Ἀρος. 1.8.(21.6)), «ἔγω εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου» (Joh. 8. 12), «ὅ [...] τὸ φῶς, ἐκίνος μαρτὶς μου περὶ τοῦ φοτός», ἐνῷ δεύτερο χέρι μὲ μελάνη χρώματος ἀνοιχτοῦ καστανοῦ γράφει: φ. 1^ν, ἀριστερὸ περιθώριο, «αὐτοὶ ἐκ τῆς χειρός σου ἀπάστη [...] / ἐν λάκκῳ καινῷ [...]», κάτῳ ὥα (καὶ συνέχεια στὴν κάτῳ ὥα τοῦ φ. 2^τ), «καὶ πάντις τοὺς μετεωρισμοὺς / σου ἐπήγαγες ἐπ' ἐμέ. ἐμάκρυνυς / τοὺς γνωστούς μου ἀπ' ἐμοῦ// ἔθεντό με βδέλειγμα ἁυτοῖς / παρεδόθην καὶ οὐκ ἐξεπορεύόμην» (Ps. 87 (88). 8-9).

Ἡ γραφὴ εἶναι λειτουργικὴ μεγαλογράμματη, ἡ λεγομένη κεκλιμένη δέξικόρυφη (ogivale inclinata), ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀρχαιότερο τύπο τῆς δέξικόρυφης μεγαλογράμματης (τὴ γραφὴ ἀντὴ οἱ παλαιογράφοι συνηθίζουν νὰ ὀποκαλοῦν σλαβικὴ κεφαλαιογράμματη)¹. Στὰ περγαμηνὰ φύλλα ποὺ ἔξετάζουμε ἡ γραφὴ εἶναι κομψὴ καὶ ἀνετη μὲ μία ἐλαφρὰ κλίση τοῦ ἄξονα τῶν

1. E. I. M i o n i, Εἰσαγωγὴ στὴν Ἑλληνικὴ παλαιογραφία (μετφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη), Αθῆνα 1977, 74.

γραμμάτων πρὸς τὰ δεξιά. Τὰ γράμματα Η, Κ, Μ, Ν, Π, τετραγωνίζονται, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ Ε, Θ, Ο, Σ, ποὺ ἀποκτοῦν ἔνα σχῆμα δώειδὲς ἀρκετὰ ἐπιμηκύμενο. Ἐπίσης, τὰ γράμματα Ρ, Φ, Χ, Υ, προεκτείνονται καὶ ἀρκετὰ κάτω ἀπὸ τὴν γραμμὴν τῆς χαράκωσης. Οἱ τόνοι σημειώνονται κανονικά, ὅπως κανονικὰ σημειώνεται ἡ ἄνω καὶ ἡ τελεία στιγμή. Συντομογραφοῦνται τὰ nomina sacra. Ἡ γραφὴ αὐτὴ (ἡ δξυκόρυφη μεγαλογράμματη), ὅπως εἶναι γνωστό, προαναγγέλλεται σὲ μερικοὺς παπύρους τοῦ 4ου αἰ. καὶ διατηρεῖται ὡς καὶ τὸν 9ο αἰ. (Ψαλτήριο Uspenskij)¹, ὡστόσο δρισμένες ἔκτυπες διμοιότητες τῆς γραφῆς τῶν φύλλων ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας μὲ τὴν γραφὴν τοῦ κώδικα Marc. gr. 1, τοῦ 8ου αἰ.², μᾶς ἐπιτρέπει νὰ χρονολογήσουμε καὶ τὰ δικά μας περγαμηνὰ φύλλα, μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα, στὸν 8ο-9ο αἰ.

Τὸ περγαμηνὸ δίφυλλο, ὅπως μὲ πληροφόρησε δ σημερινὸς κάτοχός του, σχολάρχης στὸ Ἐκκλησιαστικὸ Λύκειο Καβάλας, προέρχεται ἀπὸ τὴν συλλογὴ χειρογράφων τοῦ μοναχοῦ Παπασάββα, ὃ ὀποῖος καὶ τοῦ τὸ δώρισε γύρω στὸ 1964. Ὁ μοναχὸς αὐτός, ἀπὸ τὴν συλλογὴ τοῦ ὁποίου προέρχονται καὶ τὰ ὑπόλοιπα περγαμηνὰ φύλλα ποὺ μελετοῦμε, ὡς τὸ θάνατό του (πέθανε, ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, γύρω στὸ 1965) διατηροῦσε βιβλιοπωλεῖο στὶς Καρυές, καὶ ἡ συλλογὴ σπάνιων χειρογράφων του σήμερα λανθάνει³.

β. Φύλλο μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 10ου αἰ.

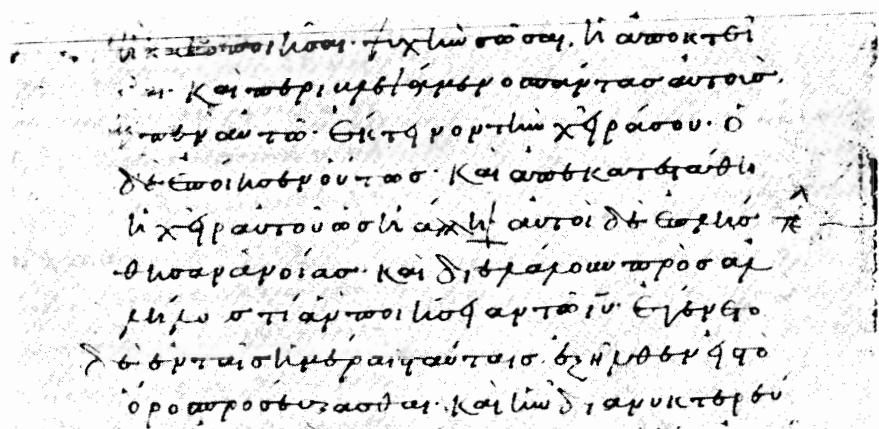
Διαστάσεις φύλλου $15,8 \times 21$ ἑκ., διαστάσεις γραμμένης ἐπιφανείας $10,5 \times 15$ ἑκ.. Οἱ χαρακώσεις εἶναι εὐκρινέστατες, 21 δριζόντιες καὶ 4 κάθετες, ἀνὰ δύο δεξιὰ καὶ ἀριστερά, σὲ ἀπόσταση 0,7 ἑκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ὅλην. Οἱ κάθετες ἐσωτερικὲς χαρακώσεις ἀπέχουν 10,1 ἑκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικὲς 11,5 ἑκ.. Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις ἔχουν κατὰ μέσο δροῦ ὕψος 0,7 ἑκ., καὶ ἡ γραφὴ συνήθως ξεπερνᾷ τὸ πλαίσιο ποὺ δρίζει ἡ πρώτη κάθετη γραμμὴ τῆς χαράκωσης στὸ δεξιὸ περιθώριο. Τὸ κείμενο στὰ ἀριστερὰ ἀρχίζει πάντοτε ἀπὸ τὴν δεύτερη κάθετη γραμμὴ τῆς χαράκωσης· σὲ σφάλμα πιθανότατα τοῦ γραφέα ὀφείλεται τὸ γεγονός δτι τρεῖς φορὲς στὸ recto καὶ μία στὸ verso συναντοῦμε γράμματα (δ, ν, μ, ε) στὸ μεσοδιάστημα, ἀνάμεσα στὶς δύο κάθετες γραμμὲς τῆς χαράκωσης. Ἀξιοσημείωτη εἶναι μία κωδικολογικὴ ἰδιομορφία, ποὺ συναντοῦμε στὴν ἀρκετὰ πλατιὰ κάτω ὕα διακρίνουμε δύο ἀκόμη δριζόντιες χαρακώσεις ποὺ ἀπέχουν 3,2 ἑκ. ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου. Πιθανότατα ἡ κάτω ὕα χαρακώθηκε γιὰ νὰ γραφοῦν σχόλια ἡ, τὸ πιθανότερο, ἡ κωδικολογικὴ αὐτὴ ἰδιομορφίσ ερχεται νὰ δι-

1. G. C a v a l o, Ricerche sulla maiuscola biblica, Φλωρεντία 1967, A, 117.

2. Πλανομοιότυπο φ. τοῦ χειρογράφου βλ. E l. M i o n i , δ.π., πίν. VII.

3. Σύντομα ἐλπίζω δτι θὰ μπορῶ νὰ δώσω συγκεκριμένες πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τῆς συλλογῆς.

και ιολογήσει τὴν ἀποψη τοῦ καθηγητῆ Ν. Μ. Παναγιωτάκη, ὅτι ἡ χαράκωση πολλές φορὲς γινόταν πάνω στὴν ἐπεξεργασμένη περγαμηνὴ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κοπὴ τῶν φύλλων¹. Ἡ μελάνη τῆς γραφῆς εἶναι σήμερα ὀνοιχτόχρωμη καστανή.

Εἰκ. 2. Δεῖγμα γραφῆς ἀπὸ τὸ φύλλο τοῦ 10ου αἰ.

Τὸ φύλλο περιλαμβάνει μέρος ἀπὸ τὸ στ' κεφάλαιο (ἀπὸ τοὺς Μακαρισμοὺς) τοῦ κατὰ Λουκᾶ εὐαγγελίου. Ἀρχίζει στὸ recto μὲ τὸ στίχο: «ἢ κακοκοποιῆσαι ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀποκτεῖναι» (στ', 9) καὶ τελειώνει στὸ verso μὲ τὸ στίχο: «ἰδοὺ γάρ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν οὐ(ρα)νῷ» (στ', 23). Στὸ recto, στὴν ἄνω ὥᾳ, ὁ ἴδιος ὁ γραφέας πιθανότατα σημειώνει: «ις τῆς των αποστολῶν εκλογῆς» καὶ ὁ ἴδιος στὸ verso, στὴν ὄνω ὥᾳ ἐπίσης, γράφει: «περὶ τῶν μακαρισμῶν».

Ἡ γραφὴ τοῦ φύλλου εἶναι ἡ ἀμιγῆς βιβλιακὴ μικρογράμματη, ἡ γνωστὴ καὶ ὡς στουδιτικὴ γραφή, ποὺ τὴ συναντοῦμε ἡδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰ.². Είναι ὀρκετὰ κομψὴ μὲ ἐλαφρύ κλίση τῶν γραμμάτων πρὸς τὰ δεξιά. Οἱ τόνοι, ὅπως καὶ ἡ ἄνω καὶ κάτω στιγμή, σημειώνονται κανονικά. Συντομογραφούνται τὰ nomina sacra. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη δρισμένων γραμμάτων, κυρίως τῶν β, γ, δ, η, λ, π, σ κοι φ, κοι οι ὁμοιότητες τῆς γραφῆς τοῦ περγαμηνοῦ φύλλου μὲ τὴ γραφὴ τῶν εὐαγγελιαρίων τοῦ 10ου αἰ. σὲ μικρο-

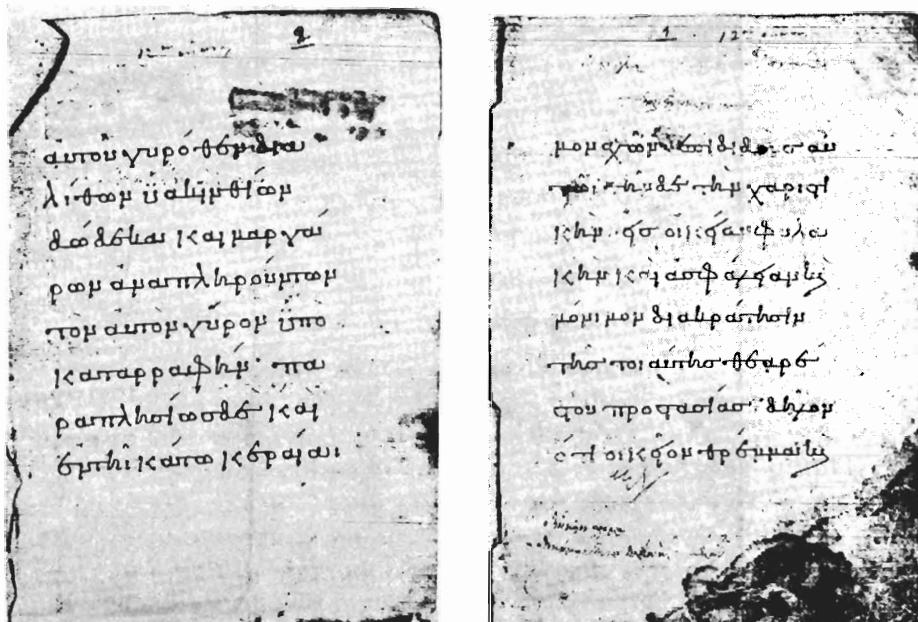
1. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Φύλλο μεγαλογραμμάτου εὐαγγελιαρίου τοῦ 10ου αἰώνα, «Δωδώνη» 1 (1973) 328, πρβλ. καὶ E. M. Thompson, An Introduction to Greek and Latin Palaeography, Οξφόρδη 1912, 55.

2. E. M. Thompson, 80-82.

γράμματο ρυθμό, μὲ κάνουν νὰ πιστεύω ὅτι μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ περγαμηνὸ φύλλο μας ἀνήκει σ' αὐτὸν τὸν 10ο αἰ.¹

γ. Δύο φύλλα μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 11ου - 12ου αἰ.

Πρόκειται γιὰ δύο ξέχωρα φύλλα ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μεταξὺ τους, ώστόσο, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κρίνουμε οἱ διαστάσεις τῶν φύλλων, οἱ διαστάσεις τῆς γραμμένης ἐπιφανείας, καὶ ἡ ἕδια ἡ γραφή, προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο χειρόγραφο. Διαστάσεις φύλλων $15 \times 21,2$ ἑκ., διαστάσεις γραμμένης ἐπιφανείας $9,2 \times 10,9$ ἑκ. περίπου. Ἡ γραμμένη ἐπιφάνεια ὁρίζεται ὑπὸ 8 ὁρίζοντες καὶ 2 κάθετες (στὸ ἔνα φύλλο) ἡ 4 (στὸ ἄλλο) κάθετες χαρακώσεις (ἀνὰ δύο σὲ κάθε περιθόριο, σὲ ἀπόσταση 1 ἑκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη). Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις ἔχουν ὅψος 1,5 ἑκ. περίπου. Τὸ κείμενο γράφεται ἀραιά, κάθε σειρὰ ἔχει συνήθως 14-16 γράμματα. Ἡ μελάνη σήμερα εἶναι ἀνοιχτόχρωμη καστανή.

Εἰκ. 3. Λεῖγμα γραφῆς ἀπὸ τὰ δύο φύλλα τοῦ 11ου-12ου αἰ. (φφ. 2^η-η).

Τὰ περγαμηνὰ φύλλα πιθανότατα μᾶς παραδίδουν τμήματα ἀπὸ εὐχολόγιο· γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ἐπανατοποθέτηση τῶν φύλλων στήν ἀρχική τους

1. "Ο.π., πίν. XIII, XIV.

θέση κρίνω σκόπιμο νά μεταγράψω δλόκληρο τὸ κείμενο: 1^ῃ «μοναχῶν ἐπιδιούς αὐτῷ τῇνδε τὴν χαρισιι/κήν. εἰς οἰκείαν φυλα/κήν καὶ ἀσφάλειαν κ(αὶ)/ μόνιμον διακράτησιν/ τῆς τοιάντης θεαρέ/στου προστασίας. δῆλον/ ὅτι οἰκεῖον θρέμμα κ(αὶ)»// 1^ῃ «κουρὰν δῆτα τῆς αὐτῆς ἱερᾶς μονῆς· αὐτὸν δὲ πάλιν. εἰς τοὺς /ἐφεξῆς μέλλοντας/ κατὰ καιροὺς κατα/λιμπάνεσθαι διαδόχους·/ δόμοις καὶ καθεξῆς· ἔτερος εἰς τὸν ἔτερον κα», 2^ῃ «αὐτοῦ γυρόθεν διά/ λίθων ὑακινθίων/ δώδεκα καὶ μαργά/ρων ἀναπληρούντων/ τὸν αὐτὸν γύρον ὑπὸ/ καταρραφήν· πα/ραπλησίως δὲ καὶ ἐν τῇ κάτω κεραίᾳ// 2^ῃ «διὰ λίθου ἀμεθύσου / ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ πλη/ρώμασιν ἡμιφεισμέ/νος ἀπὸ λιθαρίων/ ὑακινθίων βενέτων/ τεσσαράκοντα πέντε./ καὶ σμαραγδίων τεσ/σάρων, καὶ κοκκο». Τρία διάφορα χέρια σὲ μεταγενέστερους χρόνους σημείωσαν στὶς ώρες τοῦ φ. 1^ῃ, ἄνω ὥα, «ἳ τἄλλος θ(εὸς)ς οὐκ ἔστιν πλὴν σοῦ» (πρβλ. Ex. 8.10(6), De. 4.35), κάτω ὥα «ὅτι οἰκεῖον θρέμμα», «δοκήμειον του μελανδοχοίου κ(αὶ) του μέλανος», φ. 1^ῃ, ἄνω ὥα, «ῶσπέρ τις μὴ ἔχων διφθαλμοὺς τυφλὸς ὕν, οὕτω κ(αὶ) τὸ εὐχολόγιον μὴ ἔχον πίνακα».

Ἡ γραφὴ τῶν φύλων εἶναι ἡ ἀμιγῆς μικρογράμματη (τὴν ὅποια συναντήσαμε καὶ στὸ προηγούμενο περγαμηνὸ φύλῳ β)¹. Εἶναι κομψὴ καὶ ἀνετη, ἐλαφρὰ δεξιοκλινής, ἐνῷ τὰ γράμματα ἀρκετὲς φορὲς ἀπολήγουν σὲ τελεία στιγμὴ (γραφὴ ἔστιγμένη). Οἱ τόνοι σημειώνονται κανονικά, ὅπως καὶ ἡ ὄνωρ καὶ ἡ τελεία στιγμή. Τὸ ι στὶς δοτικὲς προσγράφεται. Μερικὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς αὐτῆς, ὅπως λ.χ. ἡ γραφὴ τοῦ δ, τοῦ η, τοῦ ω ἢ τοῦ φ, μὲ κάνουν νά πιστεύω ὅτι μποροῦμε νά χρονολογήσουμε τὰ περγαμηνὰ φύλα σ' αὐτὸν τὸν 11ο-12ο αἰ.

δ. Δύο φύλα μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 12ου - 13ου α.ι.

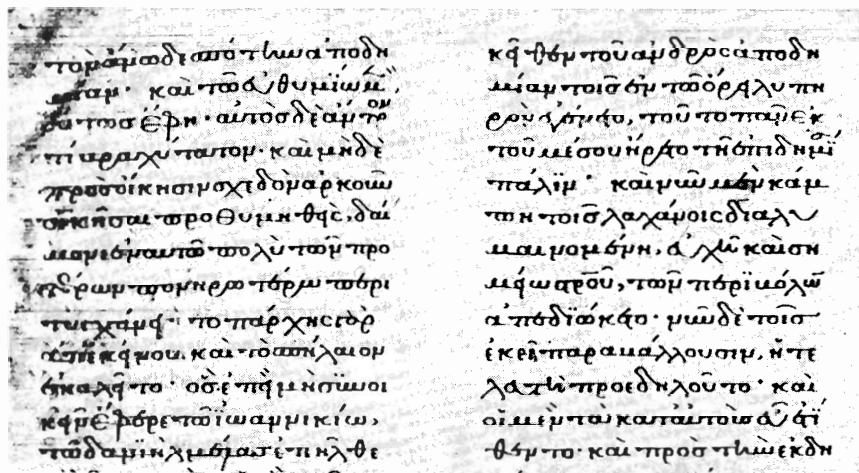
Διαστάσεις φύλων 26×34,5 ἑκ.. Τὸ κείμενο γράφεται σὲ δύο στήλες ποὺ ἡ κάθε μία ἔχει πλάτος 7,2 ἑκ. καὶ ὑψος 24,1 ἑκ.. Οἱ χαρακώσεις εἶναι εὐκρινέστατες, 34 δριζόντιες καὶ 4 κάθετες ποὺ συνεχίζονται σὲ ὅλο τὸ πλάτος καὶ σὲ ὅλο τὸ ὑψος τῶν φύλων. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὶς δύο στήλες εἶναι 2,3 ἑκ.. Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις ἔχουν ὑψος 0,7-0,8 ἑκ.. Εὐκρινῶς διακρίνεται μία δριζόντια χαράκωση στὴν κάτω ὥα σὲ ἀπόσταση 2,6 ἑκ. ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, μία δριζόντια, ἐπίσης, στὴν ἄνω ὥα σὲ ἀπόσταση 1,6 ἑκ. ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὅπως καὶ μία κάθετη στὸ δεξιὸ περιθώριο καὶ σὲ ἀπόσταση 2,2 ἑκ. ὅπὸ τὸ τέλος τοῦ κειμένου². Θὰ πρέπει νά ἐπισημάνουμε ἐπίσης μία ιδιαίτερα σημαντικὴ κωδικολογικὴ ιδιομορφία· τὸ κείμενο δὲν ἐπικάθεται στὴν δριζόντια γραμμὴ τῆς χαράκω-

1. Ὁ.π.

2. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, δ.π.

σης άλλα κρέμεται άπό αὐτήν. Τὸ χρῶμα τῆς μελάνης εἶναι βαθὺ καστανό, χρησιμοποιήθηκε κόκκινη μελάνη γιὰ δρισμένα κεφαλαῖα ἀρχικά.

Τὸ περγαμηνὸ δίφυλλο ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ἀνῆκε βεβαίως σὲ ἔνα καὶ τὸ αὐτὸ τετράδιο, πιθανότατα στὸ τέταρτο, καὶ ἀποτελοῦσε τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ τετραδίου, ἢν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός ὃτι σημειώνεται ἔνα δ στὸ μέσο τῆς ἄνω ὥας καὶ στὰ δύο φύλλα (ἢν τὸ τετράδιο ἦταν 16/λιδο ἐμεῖς ἔχουμε σήμερα τὰ φύλλα 1 καὶ 8). Μᾶς διασώζει τμῆματα ἀπὸ τὸ βίο τοῦ ἁγίου Ἰωαννικίου («τὸν ἄνω δεσπότην ἀποδημίαν· καὶ τῷ Εὐθυμίῳ μ(ὲν)»—«οὕτε ἀπὸ τῆς ὅψεως ἐγίνωσκε. περιτυχὼν οὖν αὐτοῖς» (πρῶτο φύλλο), «οἶδας τὸ πρᾶγμα καὶ μέσης/ αὐτῆς ἀπτόμενον τῆς καρδίας»—«μόνοι τὴν τούτου μὴ στέγοντες παρουσίαν» (δεύτερο φύλλο)¹.

Εἰκ. 4. Δεῆγμα γραφῆς ἀπὸ τὸ δίφυλλο τοῦ 12ον-13ον αἰ.

Ἡ γραφὴ εἶναι ἡ λεγόμενη μεικτὴ μικρογράμματη, ποὺ ἐμφανίζεται ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰ. καὶ διατηρεῖται ὡς τὸν 15ο αἰ.². ባγραφὴ αὐτὴ ἔξαιτίας τοῦ τεχνικοῦ χαρακτήρα της, καὶ κυρίως ἔξαιτίας τοῦ γεγονότος ὃτι δικής κώδικας ὑστερεῖ ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. ἀποκτᾶ τὴ δική του ἰδιομορφία, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ χρονολογηθεῖ. Στὰ περγαμηνὰ φύλλα ποὺ ἔξετάζουμε ἡ γραφὴ εἶναι κομψή, τὰ γράμματα στρόγγυλα, περίπου ἴσομεγέθη. Οἱ τόνοι, ὅπως καὶ ἡ ἄνω καὶ ἡ τελεία στιγμή, σημειώνονται κανονικά. Συναντοῦμε διπλὸ τονισμὸ στὰ ἀντιθετικὰ μὲν-δέ, ὅπως καὶ στὸ σύνδεσμο ἐπει³, ἐπίσης συνα-

1. Ἡ μνήμη του ἔορτάζεται στὶς 4 Νοεμβρίου.

2. E. I. Mioni, δ.π., 88-91.

3. W. J. W. Koster, De duplice accentu eidem syllabae superscriptio, «Philologische

ντοῦμε ἀρκετὲς ταχυγραφικὲς ἀπολήξεις τῶν καταλήξεων. Τὰ nomina sacra συντομογραφοῦνται. Ἡ γραφὴ γενικὸν παρουσιάζει σημαντικές διμοιότητες μὲ τὴ γραφὴ τοῦ 12ου-13ου αἰ.¹

2. Τρία χειρόγραφα τῆς γυναικείας μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Παγγαίου

Στὶς ὑπόρειες τοῦ Παγγαίου, λίγα χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐλευθερούπολη, σὲ εἰδυλλιακὴ τοποθεσία, βρίσκουμε κτισμένη, ἄγνωστη στοὺς πολλούς, τὴ γυναικεία μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μονὴ ἀκολουθεῖ τὸ πάτριον ἡμερολόγιο καὶ ἔχει σχετικά μικρὴ ἱστορία πίσω της —κτίσθηκε μόλις τὸ 1955. Διαθέτει ὥστόσον ἀρκετὰ πλούσια βιβλιοθήκη, ἡ δοπία πλούτιζεται συνέχεια μὲ δωρεές. Μαζὶ μὲ τὰ ἔντυπα, γιὰ καλή μας τύχη, ἡ βιβλιοθήκη διασώζει καὶ τρία χφφ.

Οσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, τὸ πρῶτο χφ. (ἀρ. 1), Συναξάρι τοῦ ΙΕ' αἰ., ἀνῆκε παλαιότερα στὴ μονὴ τῆς Φανερωμένης («ἔνε τῆς φανερομένης»)². Κατὰ τὴν προφορικὴ μαρτυρία τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς τὸ χφ., πρὶν περάσει στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, ἀνῆκε στὴ συλλογὴ τοῦ Μαγνησίας Χρυσοστόμου· ὁ τελευταῖος τὸ 1973, μὲ τὸ θάνατό του, δώρισε τὸ χφ. (καὶ τὴν πλούσια σὲ ἔντυπα-παλαιότυπα βιβλιοθήκη του) στὴ μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς³. Τὸ δεύτερο χφ. (ἀρ. 2), μαθηματάριο τῆς Πατμιάδος Σχολῆς τοῦ ΙΗ' αἰ., ἀνῆκε στὴ συλλογὴ χειρογράφων τῆς μητρόπολης Ραιδεστοῦ, ἐνῶ φαίνεται νὰ πέρασε καὶ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ «μεγάλου διδασκάλου» Γενναδίου «τοῦ ἐκ Ραιδεστοῦ»⁴. Στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας (τὸ 1904) τὸ χφ. δόθηκε ὡς δῶρο, ὅγνωστο ἀπὸ ποιόν, στὸν Ἰωάννη Κωνσταντινίδη. Ἡ οἰκογένεια Κωνσταντίνηδη τὸ 1922, μὲ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή, μετοίκισε στὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας, στὰ Ἀμισιανά, ὅπου βρισκόταν τὸ χφ. ὡς λίγα χρόνια πρὶν τελευταῖα κάτοχος τοῦ χειρογράφου ἦταν ἡ πρεσβυτέρα Ὁλυμπία Κωνσταντίνου, ἡ δοπία καὶ δώρισε τὸ χφ. στὴ μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς. Τὸ τρίτο χφ. (ἀρ. 3), ἀκολουθία τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ «ἐν Γάνῳ», τοῦ ΙΘ' αἰ., προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἀναν. Θράκη, ἀπὸ τὸ Γάνος (λίγο ἔξω ἀπὸ τὴ Ραιδεστό), ἀπὸ τὸν ἐκεῖ ναὸ τοῦ ἀγίου Χαραλάμπους. Τὸ 1922, μὲ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή, τὸ χφ. μεταφέρθηκε στὸ Πράβι (Ἐλευθερούπολη), στὸ

Wochenschrift» 58 (1938) 335-336, καὶ ΕΙ. Μιονί, ὅ.π., 58-59.

1. ΕΙ. Μιονί, ὅ.π., πίν. XVII, XVIII, XIX.

2. Ἅγνωστο εἶναι γιὰ ποιὰ μονὴ Φανερωμένης πρόκειται.

3. Βλ. Ἐπισκόπου Χρυσοστόμου, 365 ψυχαφελῆ σαλπίσματα, Θεσσαλονίκη 1978, 9 (τὴν πληροφορία γιὰ τὴ δωρεὰ τοῦ χειρογράφου ὀφείλω σὲ μαρτυρία τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς).

4. Βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, Βιβλιοθῆκες στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα (κώδ. Vind. hist. gr. 98), Θεσσαλονίκη 1978, 181, 211.

ναὸ τοῦ ἄγιου Ἐλευθερίου εἶναι πιθανὸ τὸ χφ. νὰ πέρασε στὴ συνέχεια στὴν κατοχὴ τοῦ Σωφρονίου Ἐλευθερουπόλεως¹.

Τὰ χφφ. τὰ μελέτησα καὶ τὰ περιέγραψα σὲ ἐπανειλημμένες ἐπισκέψεις μου στὴ μονὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1983 ('Οκτώβριο-Νοέμβριο) καὶ κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1984 (Φεβρουάριο-Μάιο). Στὴ μονὴ μὲ δόδγησε ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς χειρογράφου (τοῦ μὲ ἀρ. 1), ποὺ εἶχα ἀπὸ τὸ φίλο, ἔγκριτο δικηγόρο, κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου. Σιὴν καλοσύνη τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς δοφείλω τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν δύο ἄλλων χειρογράφων (τῶν μὲ ἀρ. 2 καὶ 3)².

Στὴν περιγραφὴ ἀκολουθοῦμε τὸ βασικὸ σχῆμα, ποὺ καθιέρωσε δ. Λ. Πολίτης, δπως αὐτὸ διαμορφώθηκε στὴν πράξη ἀπὸ τοὺς H. Hunger καὶ P. Canart³.

[1]. Χαρτ. 199 φύλ., διαστ. φύλ. 29,5×20 ἑκ., διαστ. γραμ. ἐπιφ. 23,2×15,5 ἑκ., δίστηλο, 34 γραμ. σειρ., IE' αἱ.

Μ η ν α ᾱ ο (Σεπτεμβρίου-Φεβρουαρίου)

1. φφ. 1^r-32^v: Σεπτέμβριος
2. φφ. 32^v-73^v: 'Οκτώβριος
3. φφ. 73^v-108^r: Νοέμβριος
4. φφ. 108^r-146^r: Δεκέμβριος
5. φφ. 146^r-174^v: Ἰανουάριος
6. φφ. 174^v-198^v: Φεβρουάριος

Α. Ἀριθμοῦνται τετρ. (δχι φύλλα), ἀπὸ ἀ'-κε', ἀριθμεῖται τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο κάθε τετρ. (ἀριθμοῦνται ἔχωρα ἐπίσης, ἀπὸ α-η, τὰ φύλλα κάθε τετρ.). "Ολα τὰ τετρ. εἶναι 16/λιδα (μὲ ἔξαίρεση τὸ τετρ. α' ἀπὸ τὸ δόπιο ἔχει ἀποκοπεῖ ἔνα φύλλο, τὸ φύλλο ζ), στὸ τετρ. ιβ' ἡ σειρὰ τῶν φύλλων εἶναι λανθασμένῃ· ἡ σωστὴ σειρὰ εἶναι: α, β, γ, ε, δ, στ, ζ, η. Τὸ φύλλο α τοῦ α' τετρ. εἶναι φθαρμένο, πιθανότατα ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Ἡ στάχωση εἶναι βυρσίνη, μαύρη, μὲ σταμπωτές διακοσμήσεις καὶ μὲ δερμάτινες λουρίδες γιὰ τὸ δέσιμο τοῦ χειρογράφου. Τὸ χαρτὶ εἶναι σηιόβρωτο σὲ ἀρκετὰ

1. Ὁ Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος κατεῖχε σπάνια συλλογὴ ἐντύπων καὶ, πιθανότατα, χειρογράφων ποὺ σήμερα λανθάνει.

2. Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ εὑνχαριστήσω θερμά καὶ ἀπὸ τη θέση αὐτὴ τὴν ἡγουμένη τῆς μονῆς, δπως καὶ τὴν ἀδελφότητα τοῦ Ἡσυχαστηρίου, ποὺ μὲ εὐγένεια καὶ καλοσύνη μὲ δέχθηκαν οὓς τόσες ἐπισκέψεις μου στὴ μονὴ.

3. Δ. Πολίτη, 'Οδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθήνα 1961, 105-113, καὶ Ε1. Μιονί, δ.π., 135-136.

σημεῖα, ἐνῶ σὲ πολλὰ φύλλα ἔγινε συντήρηση καὶ ἐπικολλήθηκε πρόσθετος χάρτης. Ἡ μελάνη εἶναι ὑπόμαυρη, ἐρυθρογραφοῦνται τὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα γράμματα καὶ οἱ τίτλοι, ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη, καλλιγραφική, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, γράφει ἔνα χέρι. Σὲ διάφορα φύλλα συναντοῦμε ὑδατόσημα τοῦ τύπου 3652-3680, 11664, τοῦ C. M. Briquet (*Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Παρίσι 1907 [ἀναστ. ἔκδ. 1976], 2, 236-237, 3, 589-600, τοῦ IE' αἰ.

Β. φφ. 63^v: «Ἐπεὶ ἔτος 1706 ἐτοῦτον τὸ βειβλείον [...]» (σβησμένο μὲ μελάνη), 40^r: «κρομήδη», 41^r: «ψωμῆ», 42^r: «κρασί», 43^r: «νερό», 44^r: «σκόρδο», 45^r: «σταφήλη», 46^r: «κηδώνη», 47^r: «αγουρίδα», 48^r: «αλ.ούπου», 49^r: «λαγός», 138^v: «αυ βψ γχ φενζ τ» (στὸ ἴδιο φ., λίγο παραπάνω, βρίσκονται γραμμένο δλόκληρο τὸ ἀλφάβητο), 199^r: «ἐτοῦτο τὸ συναξάρι ἔνε τις φανερομένης», (πιὸ κάτω) «ἳῳ χ(ριστ)έ μου φώτισον το», 195^v: «ἐτοῦτο τὸ σιναξάρι».

[2]. Χαρτ. 493 φύλ., διαστ. φύλ. 23×16,6 ἑκ., διαστ. γραμ. ἐπιφ. 19-20×13-14 ἑκ., 28-32 γραμ. σειρ. (συνήθως), λευκὰ τὰ φφ. 6^v-12^v, 44^{r-v}, 104^r-106^v, 122^v, 138^v, 306^v, 340^v, 362^r-364^v, 470^v-471^v, 492^r-493^v, τοῦ IH' αἰ.

Μ α θ η μ α τ ἄ ρ i o
τ ἥ ζ Π α τ μ i á d o c Σ χ o λ ἥ ζ ¹

1. φφ. 1^r-6^r: «Στίχοι ἱαμβοὶ χρηστοηθείας παραφρασθέντες Δανιὴλ τῷ Πατμίῳ χάριτι μέτρου εἰσαγωγικῶν χάριν: Προοίμιον: ~» (inc.: «Ψυχὴ καὶ σῶμα οὐσία βροτῶν πέλει», des: «οἴσει τὸ εἶναι πάντως ἐκπεφευγέναι: ~ τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα»).

2. φφ. 13^r-43^v: «Λόγος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν, καὶ αὖθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν φὶ καὶ τῷ τῆς Ἱερωσύνης ἐπάγγελμα καὶ ὅποιον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον» (inc. «Ἡττημαι καὶ τὴν ἡτταν ὁμολογῶ», des.: «Ἴησοῦς τῷ κυρίῳ ἡμῶν φὶ πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν. Τέλος τοῦ περὶ Ἱερωσύνης λόγου»).

3. φφ. 45^r-90^v: «Προτρεπτικὸν τὸ προοίμιον νὰ δεχθῇ τὸ δῶρον ὁ Κάρων ὁ βασιλεὺς ἐθανάτωσε τὴν μητέρα του διὰ νὰ ἰδῃ τὴν κατασκευὴν τοῦ παιδὸς καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσθη καὶ Κάρ, ἀπὸ τοῦ κάρω τὸ κόπτω, ὅθεν καὶ ὀνομάζωνται εἰς τοὺς Ῥωμαίους δλοι οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ Κάρες. Ἐξήγησις τῶν ἀποφθεγμάτων τοῦ Πλουτάρχου ἐρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτά-

1. Πρβλ. καὶ τὸν κώδικα 55 τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, βλ. Γ. Κ. Π α π α ζ ο γ λ ο υ, δ.π., 181. Πρόκειται γιὰ σχολιασμένα, παραφρασμένα καὶ μεταφρασμένα κείμενα· δὲν κρίνω σκόπιμο νὰ ἀναφερθῶ στὶς ἐκδόσεις τῶν πρωτότυπων κειμένων.

του ἀρίστου ἡμῶν διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου» (inc.: «Ὦ μέγιστε ἀξιάγαστε καὶ Κἀρ Τραινὲ ὁ Ἀρταξέρξης», des.: deest («μὲ τὸ νὰ ἐντίκηθησαν ἄρδην τελείως ἔπεμψαν»))· τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

4. φφ. 91^r-94^v: «Τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς τὴν πεντηκοστήν λόγος» (inc.: «Ἄς ἔξηγηθῶμεν θεωρητικῶς καὶ φιλοσοφικῶς», des.: deest («μὲ τὰ ὄποια τάματα δοκεῖ κυβερνᾶ»))· τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

5. φφ. 95^r-103^v: «Ἄτιτλο (inc.: «ἐπιστήμονες ἐντέχνως πανσόφως», des.: «εἰς τὸν πατέρα ὄμοῦ καὶ εἰς τὸ ἄγιον πνεῦμα, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν»).

6. φφ. 107^r-118^v: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου εἰς ἑαυτὸν ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον λόγος» (inc.: «Ὦ πνευματικά μου τέκνα, ἐγὼ ἥγαπον, ἐπεθύμουν ἐσᾶς», des.: «εἰς τὸν δόποιον θεὸν ἔστω πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν»).

7. φφ. 119^r-122^r: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον κατὰ Ἀπολιναρίου ἐπιστολὴ α'» (inc.: «Ἐπειδὴ περισσοὶ προσῆλθον, παρεγένοντο», des.: «κωλύουσιν ὅλως δι' ὅλου τὴν συμφωνίαν, ἔνωσιν, συνάφειαν»).

8. φφ. 123^r-130^v: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον ἐπιστολὴ β': ~ Κατὰ Ἀπολιναρίου: ~ Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ ἀδελφῷ καὶ πρεσβυτέρῳ Κληδονίῳ Γρηγόριος ἐν κυρίῳ χαιρεῖν» (inc.: «Ἡμεῖς θέλομεν νὰ μάθωμεν, νὰ πληροφορηθῶμεν, ποία εἶναι», des.: «νὰ ὑναιρέσωμεν τὰ δόγματα τῶν αἱρετικῶν μὲ τοὺς δρθούς μας λόγους»).

9. φφ. 131^r-138^v: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνοταντινουπόλεως λόγος» (inc.: «Ἐγὼ θαυμάζω, ἀπορῶ, ἔξισταμαι, τί εἶναι», des.: «εἰς τὸν δόποιν ἔστω ἡ δόξα καὶ τιμὴ καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν»).

10. φφ. 139^r-184^r: «Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικὸς λόγος» (inc.: «Πάντα τὰ ἔθνη ἀκούσατε, ἀκροασθεῖτε, αὐτὰ τὰ ἔξῆς ῥηθησόμενα», des.: «νὰ ἐλπίζωμεν, νὰ προσδοκῶμεν, εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Θεοῦ»).

11. φφ. 184^r-202^v: «Ἀναπλήρωσις τοῦ ἐλλείποντος εἰς τὸ αὐτὸν τετράδιον» (διάφορες προσθῆκες).

12. φφ. 203^r-215^v: «Ἐξήγησις τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐπισκόπου Ναζιανζηνοῦ ἐρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφοτάτου διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἴτ' οὖν γενέθλια τοῦ σωτῆρος» (inc.: «Ο Χριστὸς γεννᾶται, λοιπὸν ὑμεῖς οἱ χριστιανοί», des.: «εἰς τὸν δόποιν ἔστω ἡ τιμὴ αἰωνίως, εἴθε γένοιτο: ~ Τέλος»).

13. φφ. 216^r-230^v: «Τοῦ αὐτοῦ ἀγίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια, οὐδὲ ἔξήγησις» (inc.: «Πάλιν

ανθις ἐφέστηκε μέσον ἡμῶν», des.: «ἡ τιμή, ἡ εὐκλεία, αἰωνίως, εἴθε ἄμποτε ἀμήν»).

14. φφ. 231^r-271^r: "Ατιτλο (inc. «Ἐπειδὴ ἑορτάσαμεν κατὰ τὴν χρεσινὴν ἡμέραν», des.: «μὲν τὴν χάριν αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰ(ησ)οῦ Χ(ριστ)-οῦ εἰς τὸν δόπιον ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν»).

15. φφ. 271^r-297^r: «Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα» (inc.: «Ο προφήτης Ἀβακούμ ὁ ἀξιάγαστος», des.: «εἰς τὸν ἀπεράντους, ἀτελευτήτους, αἰῶνας, πάντως βέβαιας: ~Τέλος»).

16. φφ. 298^r-306^r: «Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὴν κενὴν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸ ἔαρ καὶ εἰς τὸν μάρτυρα Μάμαντα ἐξηγηθεὶς παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως» (inc.: «Τὸ νὰ τιμῶνται, νὰ δοξάζωνται», des.: «τοῦ θεοῦ πατρὸς ἀμήν: ~Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα»).

17. φφ. 307^r-330^v: «Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου λόγος περὶ φιλοπτωχίας» (inc.: «὾ ἄνδρες, πνευματικοί μου ἀδελφοί», des.: «τιμὴ καὶ δόξα εἰς τὸν αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν»).

18. φφ. 331^r-340^r: «Ἐξήγησις εἰς τὴν δεκάτην πρώτην (sic) ὁμιλίαν περὶ φθόνου τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου» (inc.: «Ο θεός, ὃς φησὶν οἱ θεῖοι χρησμοί», des.: «πνεῦμα αἰωνίως πάντοτε, εἴθε ἄμποτε»).

19. φφ. 341^r-356^v: «Τίμων ἡ Μισάνθρωπος» (inc.: «Ὦ θεέ, ἔφορε, ἐπιστάτα», des.: «ἀναχωρήσατε κατ' ἀλήθειαν ἀπλήγωτοι, χωρὶς αἴμα»).

20. φφ. 357^r-357^v: «Προοίμιον τοῦ Αἰσώπου μεταφρασθὲν εἰς ἀπλῆν διάλεκτον παρὰ τοῦ σοφιστάτου Νεοφύτου» (inc.: «Καὶ ἄλλοι πολλοὶ σοφοὶ ἐπιστήμονες», des.: «τὴν ὁφέλειαν ἐκαρπώσατο»).

21. φφ. 357^v-358^v: «Ἐξήγησις τοῦ προοίμιου τοῦ Ἡρωδιανοῦ» (inc.: «Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς σοφούς», des.: «βασιλέως: ~Τέλος»).

22. φφ. 358^v-359^v: «Τοῦ αὐτοῦ δημηγορία» (inc.: «Ἡ μεγάλη περιποίησις», des.: «εἰς δλον τὸ ὑπήκοον»).

23. φφ. 360^r-361^v: «Λόγος εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου» (inc.: «Αὐτὸς γάρ ἐς Ἡρώδης», des.: «τοῦ σεβασμιωτάτου ἡμῶν δεσπότου: ~ἀμήν»).

24. φφ. 365^r-428^v: Συλλογὴ ἐπιστολῶν διαφόρων (Χρυσοστόμου, Βασιλείου, Λιβανίου κ.ἄ., μεταφρασμένες καὶ σχολιασμένες) τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

25. φφ. 429^r-440^v: «Σημειωματάριον περιέχον πολλὰ χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα» («Παροιμία Πλουτάρχου κοι ἄλλων χρήσιμα καὶ ὅσα ἐπὶ ἀδυνάτων», κ.ἄ.).

26. φφ. 441^r-459^r: «Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ἐξήγησις ἐρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου» (inc.: «Ὦ νέοι, τὰ ἄλλα», des.: «καὶ φρονίμους στοχασμούς: ~Τέλος τοῦ τὰ πολλὰ παρακαλοῦντα λόγος καὶ τῷ θεῷ δόξα»).

27. φφ. 459^v-470^r: «Τοῦ αὐτοῦ Βασιλείου λόγος κατὰ μεθυόντων ἐξῆγη-σις» (inc.: «Τὰ θεωρήματα ἀπερ χθές», des.: «ἡ βασιλεία αἰωνίως πάντοτε, εἴθε γένοιτο: ~ Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξαι»).

28. φφ. 473^r-481^r: «Ἐξῆγησις τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινούπολεως τοῦ Χρυσοστόμου λόγος περὶ προσοχῆς» (inc.: «Πρέπει, ἀρμόζει, ἡμεῖς χριστιανοί», des.: «εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας, εἴθε γένοιτο»).

29. φφ. 481^r-491^v: «Ἀρχὴ τοῦ δευτέρου λόγου» (inc.: «Ἀρμόδιον, εὐκολον, ἔστι», des.: deest («ἐγὼ εὐχαριστοῦμεν»))· τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

Α. Τὸ χρ. συναπαρτίζουν διάφορα τετρ. συσταχωμένα, γραμμένα ἀπὸ διάφορα χέρια. Ἡ γραφὴ εἶναι πρόχειρη καὶ βιαστική, ἡ μελάνη ὑπόμαυρη· πολλὰ κείμενα γράφονται μὲ τὴ γνωστὴ μέθοδο τῆς ψυχαγωγίας. Ἡ χαράκωση εἶναι διάφορη στὰ διάφορα τετράδια.

Β. Στὸ verso τοῦ ἐσωφύλλου: «Ι(ερὰ) Μ(ητρόπολις) Ῥαιδεστόν», «Νου(μερο) 3», «Ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου διδασκάλου Γενναδίου τοῦ ἐκ Ῥαιδεστοῦ κ(αὶ) τόδε», «καὶ τόδε βοῶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχω/ κτῆμα βίβλον Ἰματάκη οὐκ ἄλλῳ», φφ. 1^r καὶ 107^r: «Δωρηθὲν τῷ κ(υρίῳ) Ἰωάννη Κωνσταντινίδῃ τῷ 1904», 330^v: «ὅ Θεός ἔλεον θέλη καὶ οὐ θυσίαν, δστις ἐθισιάσθη ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Ἀσθενεῦντων ἐπίσκεψις καὶ καταπονουμένων εἶναι σκέπη κ(αὶ) δχύρωμα» (νεώτατη σημείωση μὲ μολύβι), 340^r: «χειρὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου Πατμίου ἐγράφθη», 356^v: «Ἐν ἔτει αψῆδω αὐγούστου ὁ Γεώργιος [...] Χατζῆ Λουκᾶ», 6^r: «διατρὲ ἡγάπευσιν σεαυτῶν ἀφισε ἐμὲ ἔχω ἐγῶ ἡα-τρὸν τῶν θεών καὶ τὴν Μήτηρ μου θεωτῶκων», «Ἄγιοι πατέρες τὴν ψυχὴν σας Ἀν ἔχεται τὴν εὐχαρίστησιν νὰ μᾶς μνημονεύεται τὴν οἰκογένειαν μας Ζωντανοὺς καὶ ἀπεθαμένους. Ἡ πρεζβητέρα Ολυμπία Κωνσταντινίδου χω-ρίον Αμιστανὰ Καβάλλας». Σὲ ἀρκετὰ φφ. ἐπίσης βρίσκουμε τὰ ἀρχικὰ τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως (φφ. 122^r, 138^r, κ.ἄ.): ΔΚ. Ἀκόμη σὲ πολλὰ φφ. συνα-ντοῦμε σφραγίδα (μὲ κεφαλαῖα γράμματα): «ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Ω-ΡΟΛΟΓΟΠΟΙΟΣ ΚΑΒΑΛΑ».

[3]. Χαρτ. 19 φύλ.. (†2 ἐσώφ. στήν ἀρχὴ καὶ 1 στὸ τέλος λευκά), διαστ. φύλ. 31,5 × 21,4 ἑκ., διαστ. γραμ. ἐπιφ. 25,5 × 15,5 ἑκ., 30 γραμ. σειρὲς (συνή-θως), ΙΘ' αἱ.

Ἄκολον θία
τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου

φφ. 1^v-16^v (σσ. 1-32): [Άκολουθία τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου] (inc.: «Τῇ εἰ-κοστῇ δγδόῃ τοῦ ὀκτωβρίου μνήμην ἐπιτελοῦμεν τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου πατριάρχου Κωνσταντινούπολεως», des.: «Κοινωνικὸν εἰς μνη-

μόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκοπος ἀλληλούϊα: ~ Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα νῦν καὶ ἀεί»).

Α. Σώζεται ἀρχική ὀρίθμηση σελίδων (ἀπὸ 1-32) καὶ σύγχρονη μὲ μολύβι φύλων (ἀπὸ 1-16). Τὸ χφ. ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἕνα δίφυλλο + ἕνα δυάδιο + ἕνα τριάδιο + δύο δυάδια + δύο δίφυλλα. Ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, χρησιμοποιήθηκε μαύρη μελάνη, ἐρυθρογραφοῦνται τὰ κεφαλαῖα ἀρχικὰ γράμματα καὶ οἱ τίτλοι. Ἡ στάχωση εἶναι βυρσίνη μὲ σταμπωτὲς διακοσμήσεις, σητόβρωτη σὲ ἀρκετὰ σημεῖα.

Β. φφ. 1^γ (μὲ μολύβι): «'Ακολουθία τοῦ θείου 'Αθανασίου τοῦ ἐν Γάνῳ κομισθεῖσα ἐκεῖθεν (παρὰ τοῦ ναοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους;) εἰς τὴν ἐν Πρασίῳ (Παγγαίου) Ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Ελευθερίου κατὰ τὸ ἔτος 1922», 16^γ: «'Ἐγράφη παρ' ἐμοῦ τοῦ λογιωτάτου Ἀλεξάνδρου Πηλιάδου μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας καὶ διορθώσεως ἐν ἔτει φωβῆ αὐγούστου κδ καὶ ἔστω εἰς μνημόσυνον», 17^γ: «μεγαλωνάριον εἰς τὸν αὐτὸν ἄγιον ἀθανάσιον τὸν ἐν τῷ Γάνῳ. Τῶν ἀρχιερέων ἡ καλλονή, καὶ τῶν μοναζόντων ὁ προστάτης, καὶ ὀδηγὸς καὶ τῆς ἐκκλησίας ὁ πρόεδρος ὁ μέγας ἡμᾶς ταῖς σαῖς πρεσβείαις πάτερ διάσωσον», «'Ἐτερον. Τὸν φωστῆρα πάντες τὸν παμφαῇ τὸν τὴν οἰκουμένην κατανγάζοντα διδαχαῖς τὸν ἐν ἵεράρχαις ἀθανάσιον μέγαν ἡμῖν δὲ πολιοῦχον ὅμνοις τιμήσωμεν», 17^γ: «'Απὸ τὴν Ἐκκλησίαν Γάνου (ἄγ. Χαραλάμπους) εἰς τὴν τοῦ ἐν Πρασίῳ 1922 (Παγγαίου) Ἀγίου Ελευθερίου» (χέρι Σωφρονίου Ἐλευθερουπόλεως), 18^γ: «'Ιωάννης ὁ τοῦ [Προέ]δρου 1844 Νοεμβρίου 8», «Χρ. Καργόπουλος πρῶτος πύλατ(ης) 1 Ὁκτώβριου 1911» (μὲ μολύβι), «'Η παρούσα ἀκολουθία τοῦ ἐν Γάνῳ ἀσκήσαντος ὁσίου 'Αθανασίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἥχθῃ ἐκ τῆς ἐκκλησίας (τοῦ ἄγιου Χαραλάμπους) εἰς τὸν ἐν Πρασίῳ (Παγγαίου) μητροπολητικὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Ελευθερίου κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922. 'Εν Πρασίῳ (Παγγαίου) τῇ Τετάρτῃ τοῦ Πάσχα 14/27 τετάρτου 1949. † 'Ο Ἐλευθερῶν Σωφρόνιος».

SUMMARY

Georgios Papazoglou, Palaeographical researches in East Macedonia and Thrace.

I. Parchment pages of manuscript codices (8th-13th C) of a private collection.

We are studying seven parchment pages of manuscript codices, belonging to a private collection: Two are of the 8th-9th C, one of the 10th C, two of the 10th-11th C and two of the 12th-13th C.

II. Three manuscripts of the female convent «Ypapanti» at Pangaion.

We are studying three manuscripts of the 15th-19th C belonging to the female convent «Ypapanti» on Mount Pangaion. They are: a diary (Μηναῖον), a reading book (Μαθηματάριον) and a liturgical text (Άκολουθία).